

KÜRESEL KRİZ ve TÜRKİYE'DE MÜHENDİSLERİ BEKLEYEN GELECEK

Doç. Dr. Özgür Öztürk

Yirmi-otuz yıl önce, yeni mezun bir mühendisin iki yıl iş araması olağandışı bir durum sayılırdı. Bugün ise normal karşılanıyor. Toplum açısından, eğitilmeleri için ciddi miktarda kaynak harcanan genç insanların birkaç sene işsiz kalmaları akıl almaz bir şeydir. Oysa dünyaya egemen olan serbest piyasa dininde bu doğal kabul ediliyor. Genç işsizliğinden söz edenlere “Her üniversite mezunu iş bulacak diye bir kural yok!” yanıtı veriliyor.

Gençlerine iş yaratamayan, işsizlik sorununu çözemeyen, hatta çözüme dair hiçbir somut önerisi bulunmayan bir ekonomik sistem basitçe başarısız olmuş demektir. Bunu gizlemek için giderek daha garip argümanlara veya düpedüz dezenformasyona başvuruluyor. Halen içinden geçtiğimiz küresel kriz konjonktürü, bu başarısızlığı kalıcılaştırdığı ölçüde, akıldışılığı da derinleştirip yaygınlaştırıyor. Peki, safsataları bir yana bırakıp “Türkiye’de mühendisleri nasıl bir gelecek bekliyor?” diye sorsak, gerçekçi bir yanıt ne olurdu? Bu kısa yazıda işte bu soruya yanıt arayacağım. İlk küresel krizin çeşitli boyutlarını tartışıp, ardından Türkiye ekonomisine bakacak, son bölümde ise mühendisleri bekleyen geleceğe dair bazı çıkarımlar yapacağım.

Büyük Durgunluktan Büyük Bunalıma

İktisat dilinde, üst üste en az iki çeyrek yıl ortalamasının altında kalan ekonomik büyümeye “durgunluk”, süregiden durgunluk haline veya daralmaya “kriz” (bunalım/depresyon) denilir. Uzun zamana yayılan ve birçok ülkeyi kapsayan krizler ise büyük bunalımlardır. 1873-96 arası

yıllar ve 1930’lar, bu tarz büyük bunalım örnekleridir. İçinde bulunduğumuz dönem IMF, Dünya Bankası gibi resmi çevrelerde “Büyük Durgunluk” biçiminde nitelenmektedir; ama açıkça yeni bir “Büyük Bunalım” adayıdır.

Depresyon denildiğinde, zihinlerde 1930’ların bunalımı ile onu izleyen faşizm, dünya savaşı gibi olgular canlanır. Büyük bunalımlar gerçekten de dünya çapında politik, kültürel, ideolojik sarsıntılar yaratır; sert kırılmalara yol açarlar. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde ekonomik ve siyasal yapılarda köklü dönüşümler beklenmelidir.

Küresel kriz, 2017 yılı itibarıyla on yaşına girmiştir. Bilindiği gibi kriz, önce ABD finans piyasalarında patlak vermiş; 2008 sonunda gelişmiş kapitalist ülkelerin tamamını etkisi altına almıştı. 2009 başından itibaren “reel sektör” denilen sanayi ve ticaret alanlarına yayılmış, 2010 yılında ise (krize karşı alınan tedbirler nedeniyle) bütçe açıklarının artması sonucunda özellikle Avrupa’da birçok ülke batma noktasına gelmişti. Bu dalga, genişletici para politikaları ile kısmen aşıldı; fakat henüz krizin sona erdiği söylenemez. Bunu kişi başına milli gelir (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla-GSYH) verilerinden izlemek mümkündür. 2007 yılı düzeyini 100 alırsak, bu rakamın 2015 sonunda dünya genelinde 108.4, nispeten gelişmiş ülkelerin oluşturduğu OECD ülkelerinde ise ancak 102.4 olduğunu görürüz. (Tablo 1) Gelişmiş dünyada 8 yılda büyüme neredeyse 0’dır.

Buna karşılık, BRIC kısaltmasıyla bilinen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin grubunda ve Türkiye’de, krize rağmen pozitif büyüme rakamları elde edilmiştir. Aslında bu dönemde

Tablo 1: Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Endeksi (2007 = 100)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dünya	100	100,6	97,7	100,7	102,6	103,8	105,2	106,8	108,4
OECD ülkeleri	100	99,4	95,2	97,3	98,5	99,0	99,7	100,9	102,4
Avro bölgesi	100	99,9	95,1	96,9	98,6	97,5	96,9	97,7	99,4
ABD	100	98,8	95,2	96,8	97,6	99,0	99,9	101,5	103,3
Almanya	100	101,3	95,8	99,9	105,5	105,8	106,0	107,3	108,2
Birleşik Krallık	100	98,6	93,6	94,7	95,3	95,9	97,1	99,3	100,7
Fransa	100	99,6	96,2	97,6	99,2	98,9	99,0	99,2	100,0
İtalya	100	98,3	92,5	93,8	94,1	91,2	88,6	87,9	88,6
Hollanda	100	101,3	97,0	97,8	99,0	97,6	97,1	98,2	99,6
İspanya	100	99,5	95,1	94,7	93,4	90,6	89,4	90,9	93,9
Japonya	100	98,9	93,5	97,4	97,5	99,2	101,3	101,8	103,2
Güney Kore	100	102,1	102,3	108,5	111,6	113,7	116,5	119,9	122,5
Türkiye	100	99,5	93,5	100,5	107,6	107,9	110,4	111,8	114,6
Brezilya	100	104,0	102,9	109,6	112,8	113,9	116,2	115,8	110,4
Çin	100	109,1	118,8	130,8	142,5	153,0	164,0	175,1	186,3
Hindistan	100	102,4	109,5	119,1	125,3	130,5	137,3	145,4	155,0
Rusya	100	105,3	97,0	101,4	105,6	109,1	110,3	109,1	105,8

Kaynak: Dünya Bankası veritabanından hesaplanmıştır (worldbank.org)

dünya ekonomisinin tam çöküşünü, gelişmekte olan ülkeler engellemiştir. Sanayi üretimi verileri, ayrışmayı daha açık sergilemektedir. (Tablo 2) Buna göre Almanya haricinde, gelişmiş dünyada sanayi üretimi 2014-2015 itibariyle 2007 seviyesinin altındadır. Gelişmekte olan dünyanın öncü ülkelerinde (bunlara Güney Kore de eklenebilir) ise sanayi üretimi nispeten daha iyi performans sergilemiştir. Yeni sanayileşen ülkelerin her şeye rağmen bu dönemde sanayi üretimlerini artırmaları, genel ekonomik çöküşü frenleyici bir etki yapmıştır. Gelgelelim bu gruptaki ülkeler ekonomilerini ihracata dönük biçimde yapılandırdıkları için, pozitif büyüme oranlarına, aslında merkez ülkelerde izlenen genişletici para politikaları ile kitlelerin tüketim düzeylerinin korunabilmesi sayesinde ulaşılmıştır. Önümüzdeki dönemde gelişmiş dünyada korumacı eğilimler baskın hale geldikçe, krizin Türkiye gibi ülkelere daha olumsuz yansıtacağı öngörülebilir.

Bunalım nedeniyle belirginleşen bir diğer küresel eğilim, işsizlik oranlarındaki artıştır (Tablo 2). Gelişmiş ülkeler grubunda Almanya, Japonya ve Birleşik Krallık, gelişmekte olan ülkeler arasında Hindistan ve Rusya, kriz ortamında işsizlik oranını düşürebilmiş ülkelerdir. Bununla birlikte görünürdeki bu azalmanın nedeni kısmi zamanlı, güvencesiz, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıdır. Ayrıca genç işsizliği açısından bakıldığında Hindistan ve Rusya'da da gerileme gözlenmektedir. Dünya ekonomisinin çöküşünü frenleyen ikinci grup ülkelerde sanayi üretimi artmış olmasına rağmen işsizliğin de yükselmesi hayra alamet değildir. Genel itibariyle istihdam cephesinde görüntü olumsuzdur ve çalışanlar, işsizlik ile güvencesiz çalışma biçimleri arasında tercihe sürüklenmektedir.

Türkiye'nin Büyüme Açmazı

Mühendislik, ekonominin her kesimiyle ilişki içinde olan, hemen her sektörde iş bulma olanağı bulunan bir meslektir. Fakat mühendislerin ağırlıklı istihdam alanı sanayidir. Bu

nedenle mühendisliğin geleceğini tartışabilmek için öncelikle sanayinin uzun dönemli eğilimlerine bakmak gerekir.

Türkiye'de sanayinin milli gelir içindeki payı 1960'ların sonlarında yüzde 20'yi, 1980'lerin sonlarına doğru yüzde 30'u aşmış ve 1990'lar boyunca bu seviyede dalgalanmıştır. Örneğin 1998'de yüzde 35.3'tür. Fakat 2000'li yıllarda eğilim tersine dönmüş ve yeniden yüzde 20'lere gerilemiştir. 2009'da yüzde 25.3, 2015 yılında ise yüzde 26.5 seviyesindedir. Kısacası milli gelir içinde sanayinin payı 1990'larda üçte bir düzeyinden günümüzde dörtte bir düşmüştür.

Genel olarak sanayiye değil dar anlamda imalat sanayine bakarsak yine aynı eğilimi görürüz. Türkiye'de imalat sanayinin milli gelir içindeki payı 1990'larda yüzde 20'lerden günümüzde yüzde 10'lara inmiştir. Bu oran 1990 yılında yüzde 22.7, 2000 yılında yüzde 22.3, 2010 yılında yüzde 17.4 ve 2015 sonunda yüzde 17.6 olmuştur. Kabaca imalat sanayi payının da dörtte veya beşte bir seviyesinden, altıda bir gerilediği söylenebilir. Buna bağlı olarak, imalat sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı da azalmıştır: 2000'li yıllar boyunca yüzde 80'in üzerinde olan bu oran, 2010 ve sonrasında daima yüzde 80'in altında kalmıştır. Bu durum gerek ülke ekonomisi gerekse mühendislerin istihdam olanakları açısından parlak bir geleceğe işaret etmekten uzaktır.

Türkiye'de büyük sanayi, özellikle Avrupa'ya ihracat yapmak üzere yapılanmıştır. Dünya ekonomisi içinde Türkiye, şematik olarak söylenirse, Asya ülkelerinden ve Rusya'dan gelen ara malların ve enerjinin, ülke içinde ucuz işgücü tarafından montajlanarak Batı ülkelerine ihraç edildiği bir ara üretim istasyonu niteliği taşır. Sanayide ithal girdi kullanımını çok fazladır ve bunun sonucunda ihracatın artması ithalatın artmasına, böylece dış ticaret açığının (dolayısıyla cari açığın) daha da büyümesine, buna bağlı olarak da yabancı sermaye girişlerinin önem kazanmasına yol açmaktadır. Türkiye ekonomisi büyüdükçe, dışa bağımlılığı derinleşmektedir.

Tablo 2: Sanayi Üretimi Endeksi (2007=100) ve İşsizlik (ILO tahminleri)

	Sanayi Üretimi Endeksi			İşsizlik (%)		Genç İşsizliği (15-24 yaş, %)	
	2007	2014	2015	2007	2016	2007	2016
Dünya	100	115,4	119,1	5,5	5,7	12,7	13,6
OECD ülkeleri	100	99,2		5,6	6,3	12,4	14
Avro bölgesi	100	91,6	94,4	7,4	10,1	16	23,8
ABD	100	99,2		4,6	4,9	10,4	10,9
Almanya	100	106,4	107,8	8,7	4,3	11,9	6,5
Birleşik Krallık	100	91,3	93,3	5,3	4,8	14,3	13,3
Fransa	100	91,7	92,5	8,1	10	19,4	23,7
İtalya	100	80,1	80,8	6,1	11,5	20,4	38,4
Hollanda	100	92,1	92,5	3,2	6,2	5,9	10,4
İspanya	100	74,5	77,5	8,2	19,4	18,1	43
Japonya	100	97,0		3,9	3,1	7,8	5,4
Güney Kore	100	129,0	131,2	3,2	3,7	8,8	10,6
Türkiye	100	123,7	127,9	8,9	10,3	17,2	18,9
Brezilya	100	113,7	106,5	10,9	11,5	22,6	24,6
Çin	100	189,9	201,7	3,8	4,6	8,5	10,6
Hindistan	100	152,3	164,9	3,7	3,5	8,8	9,6
Rusya	100	106,9	104,3	6	5,7	14,5	15,5

Kaynak: Dünya Bankası veritabanından hesaplanmıştır (worldbank.org)

Ülkemizde uzun zamandır yürürlükteki bu “ihracata dönük” ekonomik modelin teknolojik açıdan da kalıcı sonuçları vardır. Bilindiği üzere teknolojiye “yap veya satın al” (make or buy) biçiminde ifade edilen temel bir tercih söz konusudur. Çin, Güney Kore, Japonya gibi ülkeler “yap” seçeneğini tercih eden; kendi teknolojilerini üreten; uzun vadede bundan avantajlı çıkan ülkelerdir. Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri ise daha ziyade satın almaya yönelen ve uzun vadede dışa bağımlılığı artan, görece olarak konumu gerileyen ülkelerdir.

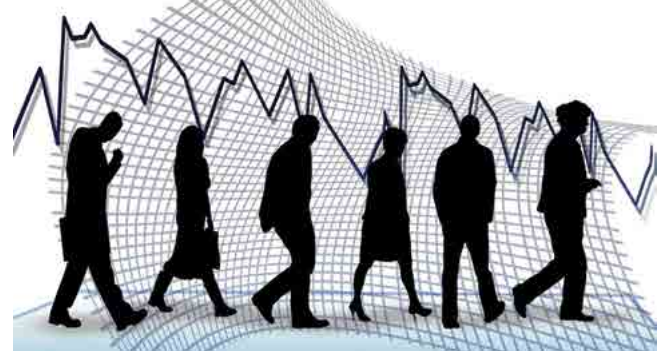
Türkiye’de milli gelirden araştırma ve geliştirme harcamalarına giden pay 2014 yılında ilk kez yüzde 1 seviyesine ulaşmıştır (2000 yılında yüzde 0.5). Buna karşılık dünya ortalaması yüzde 2.1, OECD ortalaması yüzde 2.4’tür. Japonya (yüzde 3.6), Güney Kore (yüzde 4.3) gibi ülkelerde oranlar çok daha yüksektir; Çin’de (yüzde 2) ise biraz daha düşük ama yine Türkiye’den yüksektir. Gelişmiş ülkelerin hem milli gelirleri hem de milli gelirden araştırma-geliştirmeye ayırdıkları pay yüksek olduğundan, uzun vadede aradaki gelişmişlik farkı kapanmak bir yana daha da açılacaktır.

Buna paralel bir diğer gösterge, bir milyon nüfusa düşen araştırmacı sayısıdır. 2012-2014 yıllarında Türkiye ve Çin’de bu rakam 1100 civarında iken, OECD ülkelerinde 3 bin 800, ABD’de 4 bin, İsveç’te 6 bin 800, Japonya’da 5 bin 400, Güney Kore’de 6 bin 900, Almanya’da 4 bin 400, Fransa’da 4 bin 200, Hollanda’da 4 bin 500 civarındadır. Ülkemizde 2000 yılı sonrasında bu rakamın 3 katına çıkmış olduğu bir gerçektir. Türkiye’de teknolojik araştırmalara geçmişe kıyasla daha büyük önem verildiği kesindir. Gelgelelim bu alanda halen alınması gereken epey mesafe vardır.

Örnekler ve göstergeler çoğaltılabilir. Unutulmaması gereken nokta, toplumsal tercihlerin (örneğin teknoloji tercihinin) kültür veya zihniyet gibi faktörlerden ziyade üretim ilişkileri yapısına bağlı olduğudur. Geç sanayileşen bir ülke olan Türkiye esasen tekstil, gıda, otomotiv, beyaz eşya gibi orta ve düşük teknoloji sektörlerin ihracatına odaklanmıştır. Hepsisi de standart teknoloji ile üretim yapan bu sektörlerde kâr marjları düşüktür ve uluslararası rekabet temelde işgücü maliyetleri üzerinden yürümektedir. 1980 sonrasında dışa açılan Türkiye ekonomisinde ücretlerin sürekli gerilemesinin ve çalışanların hak kayıplarına uğramalarının arka planında üretim ilişkileri yapısı yer almaktadır. 12 Eylül’den bu yana işçi hareketinin ve sendikaların sürekli saldırılarla geriletilmesi, eğitimin bilimsellikten ve dünya gerçeklerinden kopuk hale gelmesi, siyasal yaşamda artan baskı ve otoriterlik, gericiliğin güçlenmesi vb. eğilimler, hiçbir şekilde tesadüf değildir. Tüm bu olanların, dışarıdan irrasyonel görünse de, kendi içinde bir mantığı vardır. Günümüzde kapitalist üretim ilişkilerine dokunmadan, bunun altındaki mülkiyet ilişkilerini sorgulamadan bilimsel, akılcı, insani bir toplumsal düzen kurma olanağı yoktur.

Mühendisleri Bekleyen Gelecek...

Türkiye ekonomisinin, tarihsel eğilimlerini bir çırpıda değiştirerek olağanüstü bir teknolojik sıçrama gerçekleştirmesi beklenemez. Büyük bir çöküş olmadığı takdirde, sanayi yapısının da kendiliğinden değişmesi beklenemez. Dolayısıyla ciddi bir dönüşüm yaşanmadıkça, var olan eğilimler muhtemelen bir süre daha da şiddetlenerek devam edecektir. Türkiye ekonomisinin yapısı ve performansı

itibarıyla epeydir “sürdürülemez” bir nitelik kazandığı ve bu nedenle küresel kriz koşullarında, bir süre sonra yapısal bir dönüşüm baskısı altında kalacağı düşünülebilir. Fakat bu şimdilik ancak bir spekülasyon konusudur. Böyle beklenmedik bir dönüşümün kısa ve orta vadede yaşanmayacağı varsayımından hareket ederek acaba neler söylenebilir?

İmalat sanayindeki nispi gerileme eğilimi, yeni mühendis kuşakların daha büyük bir kısmının mesleği dışında veya aldığı formasyon dışında istihdam edileceğinin habercisidir. Büyük şirketlerin çıkarlarını temsil eden sermaye örgütlerine göre, Türkiye’de mühendis sayısı fazla, yetişmiş ara eleman sayısı ise azdır. Bu nedenle önümüzdeki dönemde mühendisler arasındaki iş bulma rekabeti büyük olasılıkla daha da sertleşecek, okul dışında edinilen mesleki veya genel donanım (ikinci-üçüncü yabancı dil, sertifikalar vs.) daha fazla önem kazanacaktır.

Diğer taraftan ülkemizde her alanda (hukukta, tıpta, temel bilimlerde de) gözlenebilen vasıf kaybı, eğitimde niteliğin düşmesiyle birlikte artmaktadır. “Gereksiz” görülen dersler kaldırılıp müfredatlar hafifletilirken, mühendislik fakülteleri de bundan nasibini almaktadır. Bu eğilimin doğal sonucu; Türkiye’de eğitim gören yeni mühendislerin yurtdışında rekabet olanaklarının azalmasıdır.

Eğitimde kalite kaybı okul dışında kazanılan becerilerin öneminin artmasıyla birleştiğinde, önümüzdeki dönemde mühendisler arasındaki katmanlaşmaların kalıcılığı beklenmelidir. İyi eğitim almış, yurtdışı bağlantıları güçlü elit mühendislerle, ülke içinde düşük ücretlerle uzun saatler boyunca kötü şartlarda çalışan mühendisler arasındaki ayrım muhtemelen derinleşecektir. Bir yanda mühendis aristokrasisi, diğer yanda ise “proleter mühendis” profili belirginleşecektir.

Fakat bu ayrımın derinleşmesi, her iki kategorideki mühendisin de kayba uğramasına engel değildir. İstihdamdaki eğilimler göz önüne alındığında; zaten mühendisler açısından önümüzdeki dönemde daha düşük ücretler, daha uzun çalışma saatleri, çalışma koşullarında daha fazla bozulma, daha fazla işsizlik yaşanacak bir döneme gireceğimiz öngörülebilir. Yeni mezun gençlerin artan oranda yurtdışı olanakların peşine düşmesi de bunun farkında olduklarına işaret etmektedir.

Kıscası küresel kriz ortamı ve Türkiye ekonomisinin uzun dönemli eğilimleri dikkate alındığında, tüm toplum kesimleri gibi mühendisleri de zorlu günler beklemektedir. Fakat bu elbette kader değildir ve örgütlü politik mücadele ile değişmesi mümkündür. ■

İmalat sanayindeki nispi gerileme eğilimi, yeni mühendis kuşakların daha büyük bir kısmının mesleği dışında veya aldığı formasyon dışında istihdam edileceğinin habercisidir.